

بررسی وضعیت کتاب و کتابخوانی در جهان

■ سید کاظم حافظیان رضوی

کتاب‌دار

مجموعه به اهالی کتاب به‌ویژه کتابداران و اطلاع‌رسانان معرفی شود؛ چرا؟ زیرا جای چنین نگاهی به کتاب و کتابخوانی را در کشورم بسیار خالی می‌بینم.

اجازه می‌خواهم نخست مجموعه ۱۱ جلدی را معرفی کنم. عنوان کتاب در روی جلد چنین آمده است: «بررسی وضعیت کتاب و کتابخوانی در جهان» و با نگاهی کتابدارانه و دقیق‌تر مشخص می‌شود که مقصود از جهان در عنوان؛ کشورهای آمریکا (دو جلد)؛ انگلیس (چهار جلد)؛ چین، تایلند، استرالیا (یک جلد)؛ ایتالیا، اسپانیا، آلبانی، شیلی (یک جلد)؛ اروپا (دو جلد) و روسیه (یک جلد) است. در ادامه عناوین در مورد آمریکا آمده است:

بررسی وضعیت مطالعه کودکان و نوجوانان در آمریکا (جلد یک)؛ و عادت‌های کتابخوانی دانش‌آموزان آمریکایی (جلد دو)؛ نگرش جوانان انگلیسی نسبت به مطالعه (جلد سه)؛ پژوهش‌هایی درباره میزان و چگونگی کتابخوانی در میان کودکان و نوجوانان انگلیسی (جلد چهار)؛ بررسی نتایج «برنامه قهرمانان مطالعه» در مدارس انگلیس (جلد پنج)؛ بررسی عادات مطالعه و خرید کتاب در انگلیس (جلد شش)؛ کتابخوانی در شهرهای چین، ارتقاء کیفی زندگی با مطالعه خانوادگی در تایلند، توسعه مطالعه والدین و کودک در یک جامعه محروم استرالیایی (عنوان جلد هفت)؛ پژوهش‌هایی درباره مطالعه در کشورهای ایتالیا، اسپانیا، آلبانی و شیلی (جلد هشت)؛ کتابخوانی و مشارکت‌های فرهنگی در کشورهای اروپایی (جلد نه)؛ اروپائیان جدید و فرهنگ (جلد ۱۰)؛ و فرهنگ کتاب و کتابخوانی در روسیه (جلد ۱۱).

پژوهشگران این بررسی‌ها شامل حداقل ۳۰ نفر همراه با چند مؤسسه تحقیقات فرهنگی، کتابخانه و در یک مورد شرکتی با عنوان «شرکت بازاریابی کتاب» هستند. وجه مشترک همه آنها توجه به مبحث کتاب و کتابخوانی است.

دوره تاریخی مطالعات از ۱۹۹۸م تا پایان ۲۰۰۹م است که از نظر این ناقد روزآمد محسوب می‌شود. روی جلد مجموعه‌ها هیچ نامی از پژوهشگران نیامده و ناشر به ذکر عنوان: «به اهتمام...» و «با همکاری...» بسنده کرده است. در صفحه شناسنامه کتاب‌ها اطلاعات نسبتاً جامعی ارائه می‌کنند. گروه تعریف شده‌ای، در تولید،



■ بررسی وضعیت کتاب و کتابخوانی در جهان. پژوهشگران ماری بوپاویورن [و دیگران]؛ به اهتمام حمید قبادی، محمد اللهیاری فومنی؛ با همکاری علی کاظمی، اشرف راضی. تهران: شرکت تعاونی کارآفرینان فرهنگ و هنر، ۱۳۸۸، ۱۱ ج، شابک (دوره): ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۳۵-۸۱-۸.

یقین دارم از روزی که بشر دست به تولید کتاب زد - حتی نسخه خطی - در اندیشه ماندگاری و تداوم حیات طیبه به معنی وسیع اجتماعی‌اش بود، و نه محدود به نگاهی فارغ از جهان‌نگری. از همین نخستین بندهای نوشته‌ام دوست دارم به شما خواننده عزیز عرض کنم علت انتخاب چنین عنوانی جلب توجه و برانگیختن شما برای مراجعه - هر چند مروری - به مجموعه این آثار است. آشنایی خود نه از طریق مراجعه به منابع معرفی کتاب و نه دیدن آنها پشت ویتترین کتاب‌فروشی‌ها، بلکه به لطف همکاران کتاب ماه اتفاق افتاد که این مجموعه را برای معرفی و نقد برایم ارسال کردند.

به دلیل اشتغالات دوران بازنشستگی مدتی این مثنوی به تأخیر افتاد؛ ولی پس از مراجعه و مطالعه، لازم دیدم هر چه سریع‌تر این

دوره تاریخی مطالعات
از ۱۹۹۸م تا پایان
۲۰۰۹م است که از
نظر این ناقد روزآمد
محسوب می‌شود

ترجمه و نشر این مجموعه یازده جلدی مشارکت داشته که دارای مسؤلیت‌هایی در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بوده و هست. ترجمه آثار که به وسیله شش مترجم انجام یافته و ویراستاری علمی به‌وسیله مصطفی امیدی و ویراستاری ادبی به وسیله حسن یوسفی خوب و قابل توجه است.

کل مجموعه از نظر ساختار، صفحه‌آرایی، چاپ و آرایه‌های چاپی، جلد، کاغذ و حروف «خوب» ارزیابی می‌شود. شیوه تولید در ۱۱ جلد و هر جلد حداکثر ۲۵۰ صفحه به خواننده این امکان را می‌دهد که کتاب را برای مطالعه همراه داشته باشد (البته هر جلد به تنهایی). انتخاب رنگ جلد‌ها به زیبایی چیدمان در قفسه‌های کتابخانه و دل‌انگیزی فضا کمک می‌کند. این تذکرات بیشتر برای جلب توجه ناشران است.

غلط‌های چاپی از جمله ویژگی‌های جاری در آثار فارسی است ولی در این مجموعه تعدادشان قابل چشم‌پوشی است. پس از اشاره به ویژگی‌های نخستین اثر، اینک فرصت ورود به برخی ویژگی‌های محتوایی آن است. مقدمه ناشر بدون شک از دقیق‌ترین نگاه‌ها به حوزه خواندن و نشر کتاب است؛ به‌همین دلیل لازم می‌دانم توجه شما را به تک‌تک جملات و بندهای آن جلب می‌کنم. این مقدمه در تمام مجلدات آمده است. دنیای امروز، روزگار شتاب تکنولوژی در پوشش دادن جهان زیر یک چتر خبری و اطلاع‌رسانی است. روزگاری که به جرأت می‌توان گفت هیچ کشوری به معنای واقعی مالک مطلق داشته‌های خود نیست. هر کشور و ملتی هم که به دانش و تجربه‌های نوین دست می‌یابد، تنها زمان کوتاهی می‌تواند آن داشته را مثل یک «راز» از دید و افکار سایر جهانیان نگه دارد.

بسیاری از سخت‌گیری‌ها در حفظ اسرار و کشفیات نوین، بیشتر در عرصه‌های نظامی و دفاعی خود را می‌نمایانند و عنوان و حکم «محرمانه»، «سری» یا «به کلی سری» به خود می‌گیرند. فرهنگ و هنر اما، به‌عنوان ابزاری که امروزه رشدیافتگی و توسعه یک کشور محسوب می‌شود، نه تنها در زیرمجموعه «اسرار داخلی» یک کشور و ملت قرار نمی‌گیرند، بلکه متولیان آنها به عمد به تبلیغ و ترویج دستاوردهای فرهنگی و فرآورده‌های هنری خود نیز می‌پردازند.

شاید یکی از اصلی‌ترین وظیفه متفکران و اندیشمندان هر ملت، مواجهه با این دستاوردهای فرهنگی و هنری است تا آنها را با محک اعتقاد، فرهنگ و حساسیت‌های مردم خود سنجیده و با جداسازی سره از ناسره محصولی صیقلی‌یافته و متناسب با ذائقه مردم به جامعه مخاطب ارائه دهند.

تلاش اهل فرهنگ و هنر فعالیتی همه‌گیر و سراسری است که باکسب اطلاع، تجزیه و تحلیل و استفاده از تجارب به‌دست آمده، می‌تواند در عبور از راه‌های تاریک و ناشناخته پیش روی بشر صدها مشعل فروزان و مفید برافروزد.

مجموعه حاضر درصدد است با تجزیه و تحلیل تلاش همه کشورها در حوزه فرهنگ، اعم از مطالعه و سایر شاخصه‌های

فرهنگی، تجاربی شسته‌رفته در اختیار خوانندگان و مخاطبان فرهیخته قرار دهد، تا چراغ راهی باشد برای کسانی که در مسیر تلاش خود به تجارب موفق کسانی که این راه را پیموده یا در آغاز راهند، دست یابند.

آشنایی و آگاهی از باید‌ها و نبایدهایی که دیگران تجربه کرده‌اند، شراکت و همگامی با همه کسانی است که فرهنگ را بهترین مقصد و تلاش‌های فرهنگی را برترین عبادت‌ها در راه هدایت بشر به سوی سعادت دنیا و آخرت می‌دانند.

این مجموعه کوشیده است محورهای زیر را در کشورهای مختلف جهان بررسی کند و از این رهگذر روش‌های سودمند قابل استفاده را برای اجرا در کشورمان بنمایاند:

۱ - میزان علاقه‌مندی به کتاب و کتابخوانی در جوامع مختلف؛

۲ - روش‌های مختلف ایجاد انگیزه برای افزایش مطالعه در میان کودکان، نوجوانان و جوانان؛

۳ - میزان علاقه‌مندی به دیگر شاخص‌های فرهنگی و بررسی ارتباط آنها با میزان مطالعه و کتابخوانی افراد در کشورهای مختلف؛

۴ - عوامل اثرگذار بر گرایش به کتابخوانی؛

۵ - بررسی تطبیقی وضعیت کتابخوانی بر حسب کشورها؛

۶ - بررسی تطبیقی وضعیت کتابخوانی با توجه به گروه‌های مختلف جمعیت‌شناسی؛

۷ - اقتصاد نشر و وضعیت بازار کتاب در برخی کشورها.

مطالعه حاضر نشان می‌دهد روش‌های متنوعی در کشورهای مختلف در حال اجراست، تا کتابخوانی به‌عنوان یک عادت پسندیده از سنین کودکی در کودکان نهادینه شود و از این حیث برنامه‌ریزان فرهنگی کشورهای مختلف دغدغه‌های مشابهی دارند. صرف نظر از محتوای کتاب‌های تولیدی در کشورهای مختلف، اصل دغدغه یعنی ترویج کتابخوانی امری پسندیده است.

امید است مطالعه این مجموعه کمک شایانی به تصمیم‌گیرندگان این عرصه در کشورمان و سیاستگذاران عرصه فرهنگ و هنر کند. از آنجا که ناشر این مجموعه «شرکت کارآفرینان فرهنگ و هنر» است، و کتاب با حمایت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ شده است، و نظارت معاون فرهنگی وزیر بر آن مورد اشاره قرار گرفته، دیگر نیاز به تأکید نیست که: خود گفته‌ای و خود عمل باید نیز.

آمارها، نمودارها، جدول‌ها و نمونه پرسش‌نامه‌های نوشتاری، الکترونیکی در جای‌جای این مجموعه خودنمایی می‌کند. پرسش‌نامه‌ها با توجه به پرسش‌های محدود، شفاف و قابل درک برای مخاطبان می‌تواند به‌عنوان الگو برای بررسی‌کنندگان حوزه فرهنگ مورد توجه قرار گیرد. آنچه در انتخاب مطالب این مجموعه به‌عنوان جنبه مثبت در آثار رسمی و دولتی خودنمایی می‌کند فقدان نگاه خودسانسوری است. مروری بر نوشته‌ها گواه این ادعاست و صد البته در بررسی اجتماعی و فرهنگی سرپوش



خوشبختانه در کل این

مجموعه آنچه پیش

از همه مورد توجه

پژوهشگران است و ایضاً مقالاتی که بعضاً به وسیله

تهیه کنندگان انتخاب

و ترجمه شده‌اند گروه

هدف، مردم به عنوان

خوانندگان هستند

که باید چنین باشد

بهره می‌گیرند. باید دید مردم ایران برای حل مشکلات فردی و اجتماعی خود چقدر مطالعه را نصب‌العین خود قرار می‌دهند. نکته‌ای که بنده در این بررسی‌ها جایش را خالی می‌بینم، فقدان توجه به کشورهایی است که در حوزه کتاب و مطالعه دارای سوابق خوبی هستند؛ از جمله هند، پاکستان، مالزی، لبنان، مصر و ترکیه. به همین جهت توصیه می‌کنم عزیزانی که در انتشار این آثار همت داشته‌اند در ادامه به جست‌وجوی چنین ردپایی در کشورهای مذکور باشند.

در مروری که بر نتایج مطالعات و بررسی‌ها داشتم، خوشبختانه همه مطالعات و نظریات پژوهشگران بر تأثیر مطالعه در رفتار اجتماعی و تحولات جامعه متفق‌القولند. در ادامه باید این نکته را نیز بنویسم که حتی در جوامع پیشرفته‌ای چون آمریکا و انگلیس از نظر فناوری‌های اطلاعاتی و رواج کامپیوتر و ابزار الکترونیکی مطالعه، هنوز کتاب کاغذی جایگاه ویژه‌ای در میان جوانان و نوجوانان دارد؛ بزرگترها که جای خود دارند. اگر چه صاحب‌نظران معتقدند: «جای آن دارد که یادآوری کنیم «انقلاب کتاب» از این پس باید «انقلاب کامپیوتری» را نیز در نظر بگیرد. (گارثون، ۱۳۷۷، ص ۱۱)».

خوشبختانه در کل این مجموعه آنچه پیش از همه مورد توجه پژوهشگران است و ایضاً مقالاتی که بعضاً به وسیله تهیه‌کنندگان انتخاب و ترجمه شده‌اند گروه هدف، مردم به عنوان خوانندگان هستند که باید چنین باشد. در حوزه نشر معتقدند: «از لحاظ ترتیب زمانی، خواننده آخرین حلقه زنجیره کتاب است، اما بدون او تمام فرآیند آماده‌سازی کتاب هیچ معنایی ندارد. علت وجودی کار تمام کتاب‌گران رساندن متن چاپ شده به خواننده است (گارثون، ۱۳۷۷، ص ۳۱)».

اکنون که به قصد معرفی یک مجموعه مطالعاتی درباره کتاب

گذاشتن بر واقعیت‌ها به انحراف کشیدن نتیجه را به همراه دارد که به هیچ‌وجه روا نیست؛ نگاه فرهنگی، نگاه واقع‌گرایانه است و مردان فرهنگ خوب بر این نکته واقف‌اند که آفتاب حقیقت همیشه زیر ابر نمی‌ماند. در جهان رسانه‌ای امروز به معنی عام، شفافیت اصل و هنر بیان نکته‌های باریک‌تر از موی رفتار فردی و اجتماعی است. فرهنگ‌ها سازندگان بی‌پیرایه مردمان روزگار اطلاعاتی هستند. در این میان برای درک درست جایگاه نشر، دوست دارم توجه‌تان را به نظر عبدالحسین آذرنگ جلب کنم: «نشر بنا به طبیعتش که رویدادآفرین، چالشگر، فضا ساز و فرهنگ‌آور است، از مهم‌ترین و نیرومندترین اهرم‌های تحول فکری - فرهنگی است؛ از بنیادی‌ترین میناها و اصلی‌ترین فعالیت‌های حیات فرهنگی، صنعت بزرگ تولید ماده‌ای است که ساحت آن، همه جنبه‌های حیات معنوی، و افق آن کران اندیشه و فرهنگ جهان بشری است. کمتر قلمروی از فعالیت‌های آدمی است که به سان نشر تا بدین حد با عرصه‌های فراوان زندگی آفرینشگرانه پیوندهای ژرف داشته باشد. (آذرنگ، ۱۳۷۸، ص ۹)». کتاب محصول چنین فعالیتی است. یکی از دغدغه‌های دست‌اندرکاران کتاب و کتابخوانی در کشور ما میانگین مدت مطالعه سرانه در ایران است. برخی این مدت را بسیار کم و برخی زیاد اعلام می‌کنند و تنوع این زمان از ۱۲ دقیقه تا ۱۲۰ دقیقه بیان می‌شود. با مطالعه این بررسی‌ها نیازی به اندازه‌گیری و بررسی سنجها و بیان زمان‌های خارج از عرف نیست. شمارگان چاپ نخست آثار، تعداد کتابخانه‌ها، تعداد اعضاء کتابخانه‌ها و تعداد کتاب‌های موجود در کتابخانه‌ها به نسبت جمعیت، از جمله سنجه‌هایی هستند که میزان مطالعه جامعه را رقم می‌زنند و صد البته رفتار اجتماعی مردم در جامعه خود سنجه قابل ملاحظه‌ای است. در پرسش‌های بررسی‌ها از افراد سؤال می‌شود برای شناخت راه‌حل مشکلات خود چقدر از کتابخوانی

فرهنگ چند قومی و چندلایه روسی است. اقتصاد، سیاست، امنیت ملی و قدرت رقابت کشور تا اندازه زیادی به صلاحیت فرهنگی شهروندان بستگی دارد». لذا در کشور روسیه که سطح بیسوادی برابر صفر است بازهم کتابخوانی عامل سازنده شهروند آگاه است.

اختراع خط، توانایی اجتماعی را در افزایش معرفت گسترش حماسی بخشید (باتلر، ۱۳۸۲، ص ۴۳) و این حماسه تا امروز جهان ادامه یافته است و همه شواهد نشان می‌دهد که روز به روز و شاید لحظه به لحظه بر گسترش حماسی معرفت جهانی و آگاهی‌رسانی جمعی افزوده می‌شود و خواندن جای مهم‌تری را به خود اختصاص می‌دهد. نشر مجموعه یازده جلدی بررسی کتاب و کتابخوانی در جهان، بدون شک نتیجه پیروزی نظریه جدی گرفتن خواندن و ضروریات آن در جامعه ماست و بسیار مبارک و میمون

است. اهتمام تولیدکنندگان آن مشکور است؛ اما توجه به یافته‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار است.

گو اینکه مجموعه خود بسیار دقیق و گویا تهیه و ارائه شده است، اما پیشنهاد می‌شود به کسانی که چنین همتی را معمول داشته‌اند، در صورت امکان یک خلاصه مدیریت برای مدیران فرهنگی که متأسفانه کمتر فرصت مطالعه دارند تهیه کنند. در عین حال امیدوارم چنین بررسی‌هایی در ایران نیز انجام شود و مرتباً با توجه به امکانات روز آمد شوند. انتخاب عنوان نقد این مجموعه بیشتر به دلیل جلب توجه عزیزان به حرکتی مثبت در کارنامه اصول نشر و کتاب و کتابخوانی است، که در جامعه ما از مقولات بعید تلقی می‌شود.

مآخذ

۱. آذرنگ، عبدالحسین (۱۳۸۸). «شماه‌ای از انتشارات در ایران»، تهران: کتابدار.
۲. اپستاین؛ جیسن (۱۳۸۸). «کار و کسب کتاب؛ گذشته، حال و آینده نشر؛ نیم قرن تجربه‌های ناشری بزرگ»، ترجمه نازنین قائم مقامی فراهانی، تهران: قدیانی.
۳. باتلر، سپیریس (۱۳۸۲). «جنبه‌های نظریه نظری علم کتابداری»، ترجمه هوشنگ ابرامی، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی.
۴. گارثون، آوارد (۱۳۷۷). «سیاست ملی کتاب، راهنمای توسعه کتاب و کتابخوانی»، ترجمه محمد جعفر پوینده، تهران: نشر کارنامه.



نکته‌ای که بنده در این بررسی‌ها جایش را خالی می‌بینم، فقدان توجه به کشورهایی است که در حوزه کتاب و مطالعه دارای سوابق خوبی هستند

و کتابخوانی قلم می‌زنم دوست دارم سهم کتاب‌فروشان را به این بهانه به نوعی معرفی کنم و چه بهتر که در این رابطه از ایستاین کمک بگیرم، وی می‌نویسد: «البته تمدن بدون کتاب‌فروشان کوچک غیرقابل تصور است. کتاب‌فروشی‌ها مانند زیارتگاه‌ها یا سایر اماکن مقدس، از مصنوعات لازم برای طبیعت بشر هستند. احساس اینکه کتابی از قفسه برداشته می‌شود و در دست قرار می‌گیرد، تجربه‌ای جادویی است که نویسنده را به خواننده پیوند می‌دهد. (ایستاین، ۱۳۸۲، ص ۷۱)».

امتیاز اینترنت بر خرده‌فروشان سنتی، توانایی آن در عرضه نامحدود موجودی‌های غیرمعمول است که در خدمت سلیقه‌های گوناگون است. (ایستاین، ۱۳۸۲، ص ۱۷۸). توجه داشته باشیم در این اظهارنظرها هرگز اغواشدن در مقابل فناوری‌های روز مشاهده نمی‌شود. در این مجموعه نیز من چنین اعتقادی را دیدم، که باید دست‌اندرکاران آن را مورد توجه قرار دهند و به کوچک کردن فضای کتابخانه‌ها به بهانه پیدایش کتاب‌های الکترونیک و امکانات رایانه‌ای اقدام نکنند.

جلد آخر این مجموعه اختصاص دارد به تعدادی مقاله که به‌وسیله تهیه‌کنندگان از مجلات و سایت‌ها انتخاب و ترجمه شده است و از نظر محتوا کاملاً مناسب و مرتبط است. تمام مقالات بررسی کتاب و خواندن در روسیه را مد نظر قرار داده و تأثیرات متقابل لایه‌های فرهنگی را بر دنیای کتاب و کتابخوانی شکافته و معرفی کرده‌اند. در صفحه ۲۳ این جلد می‌نویسد: «کتابخوانی مهم‌ترین وسیله کسب و حفظ هر نوع دانش حرفه‌ای و دانش حیاتی دیگر، ارزش‌ها و موازین گذشته و حال و تمامی مبانی